

Boris Golec

Valvasorjevi stiki in ukvarjanje s Koroško*

Golec, Boris, dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasorjevi stiki in ukvarjanje s Koroško

Zgodovinski časopis, Ljubljana 73/2019 (159), št. 1-2, str. 64–87, cit. 102

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Poleg rodne Kranjske je bil polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) od vseh dežel najbolj povezan s Koroško. Med skupno devetimi knjižnimi deli, ki jih je podpisal kot avtor ali izdajatelj, se namreč na to deželo nanašajo tri, prav toliko kot na Kranjsko. Prispevek se ukvarja predvsem z okoliščinami njihovega nastanka, ki so bile doslej precej prezrte. Valvasor je severno sosedno deželo obravnaval neprimerno manj temeljito in manj obsežno kot Kranjsko. Njegov največji izvorni prispevek so bakrorezne upodobitve koroških krajev, ki so v veliki večini nastale na podlagi Valvasorjevih lastnoročnih skic. Od koroških deželnih stanov je lahko pričakoval precej manjšo finančno podporo kakor od kranjskih, ki so izdatno financirali Slavo vojvodine Kranjske (1689), medtem ko je Popolna topografija Koroške (1688), Valvasorjevo glavno Koroški posvečeno delo, po vsem sodeč izšla brez stanovske gmotne podpore. Njegov najpomembnejši podpornik in zagovornik med Korošci je bil zgodovinar Albert Reichart, opat benediktinskega samostana v Št. Pavlu v Labotski dolini.

Ključne besede: Valvasor, Koroška, Albert Reichart, topografija. Št. Pavel v Labotski dolini, Justus van der Nypoort

Golec, Boris, PhD, Associate Professor, Research Counsellor, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Milko Kos Historical Institute, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 73/2019 (159), No. 1-2, pp. 64–87, 102 notes

Language Sn. (En., Sn., En.)

Apart from his native Carniola the polymath Johann Weichard von Valvasor (1641–1693) was most strongly tied to Carinthia. Three out of a total of nine volumes authored or published by him deal with it, the number matches that of books which address Carniola. The article discusses, first and foremost, the circumstances of their compilation, which have been disregarded thus far. Valvasor's survey of the neighbouring duchy to the north was less thorough and comprehensive than that of Carniola. Copper engravings of Carinthian landscape, which were to a great extent based on Valvasor's own sketches, are his most important original contribution. The financial support of the Carinthian Provincial Diet that he could have hoped for was considerably smaller than that of its Carniolan counterpart, whose financial support of the *Glory of the Duchy of Carniola* (1689) was substantial. Meanwhile, *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa* (1688), Valvasor's main work dedicated to Carinthia, appears to have been published without the Diet's money. Valvasor's most prominent Carinthian supporter and proponent was the historian Albert Reichart, abbot of the Benedictine monastery in Sankt Paul im Lavanttal.

Key words: Valvasor, Carinthia, Albert Reichart, topography, Sankt Paul im Lavanttal, Justus van der Nypoort

---

* Razprava je nekoliko razširjena predelava objave: Der Krainer Polyhistor Johann Weichard Valvasor (1641–1693) und Kärnten. *Carinthia* I 207 (2017), str. 285–309.

Poleg rodne Kranjske je bil polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693) od vseh dežel najbolj povezan s Koroško. Od skupno devetih knjižnih del, ki jih je podpisal kot avtor ali izdajatelj, se namreč na to deželo nanašajo tri, prav toliko kot na Kranjsko. Vendar je treba poudariti, da je severno sosedno deželo v primerjavi s Kranjsko obravnaval neprimerno manj temeljito in manj obsežno. Medtem ko njegovo monumentalno *Slavo vojvodine Kranjske* (1689) sestavljajo štirje deli, ki štejejo skupaj kar 3532 strani s 24 prilogami, je Valvasorjevo temeljno delo o Koroški, *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa* (1688), že po obsegu (264 oštevilčenih listov) znatno skromnejše. Na drugi strani pa je album *Topographia Archiducatus Carinthiae Moderna* (1681) z 223 bakrorezi veliko lažje primerjati z njegovim »kranjskim dvojčkom« z naslovom *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna* (1679), ki ima 320 bakroreznih upodobitev. Prav tako sta med seboj primerljivi obe posebni izdaji s tematsko izbranimi upodobitvami: *Topographia arcium Lambergiarum* (1679), izbor 28 bakrorezov Lambergovih gradov na Kranjskem, in *Topographia Carinthiae Salisburgensis* (1681), v kateri je ponatisnjenih 26 bakrorezov salzburške posesti na Koroškem. Obe prej navedeni Valvasorjevi glavni deli o dveh sosednih deželah (1688, 1689) je izdal Wolfgang Moritz Endter v Nürnbergu, preostala štiri z letnicama izdaje 1679 in 1681 pa je založil Valvasor sam in sta delo njegove grafične delavnice na Bogenšperku.¹

V pričujočem prispevku se bomo manj ukvarjali z Valvasorjevimi Koroški posvečenimi deli in več z okoliščinami njihovega nastanka, ki so bile doslej precej prezrte.² Eden od razlogov za skromno védenje o ozadju je ta, da ni ohranjenih skoraj nobenih Valvasorjevih rokopisnih zapisov in ničesar od osebne korespondence. Razen majhnega lastnoročnega urbarja,³ nekaj notic na robu topografskih skic⁴ in pisma, ki ga je leta 1683 poslal kranjskim stanovom z vojnega pohoda na Štajersko,⁵ poznamo samo šest uradnih pisem, poslanih med letoma 1685 in 1688 londonski Kraljevi družbi (*Royal Society*), najstarejši angleški akademiji znano-

¹ O Valvasorjevih delih gl. zlasti Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 118–137, 187–263.

² O Valvasorju in Koroški je objavil kratek prispevek samo P. Radics, in sicer v obliki spremne besede k ponatisu *Popolne topografije Koroške*, izdanem leta 1882 (Radics, Valvasor in Kärnten).

³ ARS, AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Kostanjevica, Spisi, fasc. 43, Extranea, Graščina Bogenšperk in Lihtenberk – urbar. O urbarju natančno: Golec, *Zemljiški gospod*, str. 32–41, 77–132.

⁴ Lubej, *Justus van der Nypoort*, str. 98 sl.

⁵ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 381, fasc. 259, s. p., 17. 8. 1683.

sti.⁶ Vse drugo so razmeroma številni opisi njegovih doživetij, raztreseni po *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), en sam tovrstni zapis v *Popolni topografiji Koroške* (1688) in kratke notice o Valvasorjevih prošnjah kranjskim stanovom v stanovskih sejnih zapisnikih.

Preden se lotimo ozadja Valvasorjevega dela, se pomudimo pri predzgodovini in povezavah kranjskega polihistorja z deželo, katere mejo na gorskih grebenih in vrhovih je Janez Vajkard še kot otrok lahko gledal s prostim očesom iz rodne Ljubljane. Že tedaj mu je bilo jasno, da onstran gorske verige leži Koroška.

Na poseben način je bil vsaj posredno povezan s Koroško že od svojega krsta. Konrad Ruess baron Ruessenstein (1604–1668), ki mu je šel 28. maja 1641 v ljubljanski stolnici za krstnega botra,⁷ je namreč tako po očetovi kot po materini strani izviral iz Paterniona v Zgornji Dravski dolini. Njegov še neplemiški ded Konrad Ruess († ok. 1603) je tam deloval kot luteranski župnik, drugi ded Salomon Zeidler, po rodu iz Budišina (Bautzen) v Zgornji Lužici, pa je bil vrsto let oskrbnik Dietrichsteinovih koroških posesti.⁸ Zeidler je leta 1590 kupil grad Hmeljnik pri Novem mestu, kjer sta njegova hči in zet, Konradova starša, našla novi dom. Še pred Konradovim rojstvom (1604) je bil njegov oče Konrad st. plemeniten, Konrad ml. pa leta 1630 pobaronjen, pri čemer je dotedanjemu priimku smel dodati predikat pl. Ruessenstein. Kot kranjski deželan (od 1631) je izobraženi in podjetni Konrad od maja 1641, ko je Janeza Vajkarda Valvasorja kot krstni boter uvedel v krščansko občestvo, sedem let zasedal mesto glavnega prejemnika kranjskih deželnih stanov, tj. v času, ko je bil polihistorjev oče Jernej dva mandata stanovski poverjenik (1640–43 in 1646–49). Za Janeza Vajkarda bi si težko predstavljali primernejšega krstnega botra od Konrada Ruessa barona Ruessensteina. Polihistorjev boter se je namreč veliko ukvarjal z naravoslovjem, domnevno tudi z alkimijo, ki se ji je posebej posvetil njegov sin Henrik Konrad. Valvasor se je moral pred botrovo smrtjo (1668) pogosto muditi na Ruessensteinovem gradu Strmol na Gorenjskem, kar potrjuje njegovo dobro poznavanje grajske okolice in nekaterih nerazložljivih dogodkov, ki so se tam zgodili. Ker je polihistorjev oče Jernej umrl (1651), ko Janezu Vajkardu ni bilo niti deset let, je krstni boter v skladu s pričakovanji vsaj deloma prevzel tudi očetovsko vlogo.⁹

Prav tako ne smemo prezreti, da so s Koroškega izviral nekateri Valvasorjevi predniki. Ni znano, koliko je Janez Vajkard o tem vedel, toda glede na to, kako ponosen je bil na Rauberje, rodbino svoje matere, je težko verjeti, da bi mu ostala neznana ime in nagrobnik materinega pradedu Jurija pl. Sigesdorfa zu Grosswincklern († 1575), pokopanega v frančiškanski cerkvi v Novem mestu.¹⁰ Jurij, cesarski svétnik, stotnik v Senju in graščak na Klevevžu in Prežeku, je bil po sekundarnem viru sin Avguština Sigesdorferja, ki naj bi leta 1498 pridobil grad Grosswincklern

⁶ Celotna korespondenca med Valvasorjem in *Royal Society* je objavljena v latinskem izvorniku in slovenskem prevodu: Reisp, *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja*.

⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, R 1638–1643, pag. 163.

⁸ Neumann, *Zuwanderer aus der Lausitz*, str. 26–35 (o Ruessu), 7–26 (o Zeidlerju).

⁹ Žvanut, *Valvasorjev boter*, str. 183–194; Golec, *Valvasorjev izvor* (3. del), str. 21–23.

¹⁰ Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 237–239.

na Koroškem, in Barbare, rojene Schrampfy.¹¹ Zet Jurija pl. Sigesdorfa je postal Kozma pl. Rauber (ok. 1525–1582), Valvasorjev praded in sploh najpomembnejši med njegovimi predniki.¹²

Poleg Sigesdorfa je imel Janez Vajkard še druge koroške korenine, za katere pa verjetno ni vedel oziroma je o njih komaj kaj slutil. Snaha Kozma Rauberja, na Spodnjem Štajerskem rojena Doroteja pl. Leysser (po 1585–1627/32), je bila pravnikinja Korošice z imenom Scholastika pl. Ernau, poročene s Štajercem Jurijem pl. Leysserjem. Scholastikin sin, Valvasorjev prapraprader Maksimilijan pl. Leysser (1489–1555), je bil tako kot Kozma Rauber pomembna osebnost, vojni svetnik in najvišji »Feldzeugmeister« na Štajerskem.¹³ Celotna Maksimilijanova družina je v kamnu upodobljena na zunanji steni župnijske cerkve v Wildonu pri Gradcu, od koder je Valvasor med vojnim pohodom leta 1683 poslal pismo kranjskim stanovskim poverjenikom.¹⁴ Ne nazadnje je imela koroške korenine tudi ena od Valvasorjevih praprababic po očetu, Marta pl. Aigl († po 1541), ki je živela na slovenskem Štajerskem, izviral pa je iz rodu koroških Wildensteinov.¹⁵ Delež koroške krvi v Valvasorjevih žilah je tako znašal približno eno desetino, če upoštevamo šest generacij do vključno prapraprataršev. Če pa štejemo samo stare starše, lahko Valvasorja označimo kot četrt Kranjca, četrt Italijana (po dedu Hieronimu Valvasorju) in napol (spodnjega) Štajerca, namreč po obeh babicah.¹⁶

S Koroško je bila sorodstveno povezana tudi njegova generacija, in sicer prek najmlajše sestre Marije Izabele (* 1650–51, † 1683–85), ki se je – ne edina – izneverila rodbinski tradiciji in se neznano kdaj in kje omožila z neplemičem. Njen soprog Lovrenc Klančnik (* ok. 1645, † 1688), ki je opravljal službo nakladnika (mitničarja) v Gornjem Gradu in nato do smrti v Kamniku, je namreč izviral iz beljaške meščanske oziroma uradniške družine. Janez Vajkard Valvasor ga tako kot drugih neplemiških zakonskih partnerjev ni uvrstil na rodovno deblo svoje rodbine, ampak ga je preprosto zamolčal.¹⁷

O polihistorjevih osebnih povezavah s Koroško imamo prva poročila šele z začetka osemdesetih let 17. stoletja, ko je bila njegova sestra že omožena s Klančnikom. Nič ni znanega o Valvasorjevih morebitnih zvezah s sosedno deželo

¹¹ ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, I/44r, fol. 165–166. – Kot Großwinklern je bil od leta 1498 znan grad Silberberg pri St. Johannu v Labotski dolini (Kohla, *Kärntens Burgen*, str. 289).

¹² Golec, *Valvasorjev izvor* (2. del), str. 236–237.

¹³ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 142.

¹⁴ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 381, fasc. 259, s. p., 17. 8. 1683. Prim. objavo faksimila v: Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 165–166.

¹⁵ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 87–88.

¹⁶ Prav tam, str. 67.

¹⁷ Golec, *Valvasorji*, str. 205–206. – Klančnikov domnevni koroški izvor je naknadno potrdil katalog dijakov celovške jezuitske gimnazije. Njegovo ime srečujemo med gimnazijci v letih 1657–1662, ko je obiskoval prvi do peti razred. Vsakokrat je označen kot Glačnik (*Glan(t)znig*, *Glantsnig*), po rodu Korošec (*Carinthus*), sicer pa je njegov socialni izvor najprej opredeljen kot uradniški (*official.*), nato kot »gosposki« (*nobilis*) in zadnja tri leta kot beljaški meščanski (*Villacensis civis*) (KLA, KLA 642, Klagenfurt, Gymnasium, Sign. 2, Album Studiosorum Clagenfurtensium 1657–1694, s. p.).

v mladih letih, ko se je šolal v jezuitskem kolegiju v Ljubljani, dolgo potoval po svetu in se slednjič kot družinski oče ustalil na Bogenšperku pri Litiji. Potem ko se leta 1659 kot 18-letni gimnazijec pojavi med člani ljubljanske jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete in je verjetno še isto leto končal šestletno gimnazijo, se je v skladu s pravili dobe odpravil na mladostno, »kavalirsko« potovanje. Drugače kot njegovi sodobniki se na poti ni mudil le leto ali dve, ampak – z vsaj eno prekinitvijo – celo desetletje, do leta 1671, ko se je pri tridesetih za vselej vrnil na Kranjsko, sicer skoraj brez sredstev, a z bogatimi življenjskimi izkušnjami, ki si jih je nabral po Evropi in v Severni Afriki.¹⁸ Ko je mladi Janez Vajkard leta 1659 ali 1660 prvič odšel zdoma, je za prvi cilj mladostnega potovanja verjetno izbral Nemčijo, in ne Italije kakor večina kranjskih plemičev, Koroška pa je utegnila biti sploh prva sosedna dežela, na katere tla je stopil. O tem odločilnem obdobju za oblikovanje njegove osebnosti vemo le to, kar je sam tu in tam omenil v *Slavi vojvodine Kranjske*, pri čemer ni noben dogodek povezan s Koroško ali Korošci.¹⁹

Najzgodnejše poročilo o Valvasorjevih stikih z ljudmi in kraji onstran Karavank je po P. Radicsu najti v korespondenci Alberta Reicharta, opata v Št. Pavlu v Labotski dolini, s kranjskim polihistorjem Janezom Ludvikom Schönlebnom (1618–1681). Reichart, sam zgodovinar, naj bi Schönlebnu pisal, da si dopisuje z Valvasorjem.²⁰ Kot pravi Radics (1882), je Valvasor večkrat obiskal Koroško že v letih 1673–1679, o čemer naj bi pričali rokopisi šentpavelske benediktinske opatije.²¹ V resnici je v samostanskem arhivu v Št. Pavlu ohranjeno le eno pismo, v katerem se omenja Valvasorjevo ime. Polihistorja je omenil Schönleben na začetku pisma opatu Reichartu, datiranega 16. aprila 1681 v Ljubljani. Pol leta pred smrtjo se je opatu zahvalil za podatke, ki jih je dobil prek Valvasorja, mu zastavil nekaj vprašanj in ga prosil za nadaljnje prepise iz šentpavelskega arhiva.²² Najbrž je Valvasor v dneh ali tednih pred nastankom pisma ponovno obiskal Št. Pavel, morda z namenom, da opatu Albertu osebno izroči pravkar natisnjene izvode svoje prve topografije Koroške. Ob tej priložnosti bi lahko od Reicharta dobil omenjene podatke za Schönlebna oziroma bi si jih sam izpisal iz dokumentov.

V tem času je bil Valvasor že skoraj eno desetletje družinski oče in graščak na Bogenšperku, ki ga je hkrati z bližnjim Črnim potokom kupil leta 1672 skupaj s svojo tedaj še ne 14-letno prvo ženo Ano Rozino Graffenweger pl. Graffenu (1658–1687), in sicer skoraj izključno z njeno dediščino.²³ Do velike noči 1678, ko je na Bogenšperku začela delati Valvasorjeva grafična delavnica, ni o njegovi

¹⁸ O Valvasorjevih mladostnih potovanjih Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 78–88; Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 49–62.

¹⁹ Prim. Golec, Valvasorjev izvor (3. del), str. 52–53.

²⁰ Radics, Valvasor in Kärnten, s. p. [3].

²¹ Prav tam, s. p. [1].

²² Stiftsarchiv St. Paul im Lavanttal, Pack 16–88, 16. 4. 1681. Prim. Radiscevo objavo pisma iz leta 1894 (Radics, *Der krainische Historiograph*, str. 71–72). Prepis istega pisma je v rokopisu najti tudi v Radiscevem arhivu (ARS, AS 984, Radics pl. Peter Pavel, Schachtel 7, Mappe XXXIII, Schönleben). Poudariti je treba, da je Schönleben Valvasorja v pismu imenoval baron (*per D. Baronem Valvasor*), kot je znano, neupravičeno.

²³ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 15–20; isti, *Zemljiški gospod*, str. 6–21.

znanstveni dejavnosti in načrtih znanega skoraj nič. Nekaj pa je gotovo, še preden je okoli sebe zbral izkušene risarje in bakrorezce iz različnih dežel, da bi začel založniško in publicistično dejavnost, je moral veliko potovati po deželi.²⁴ V sedemdesetih letih je med drugim nastal tudi smeli in nerealistični načrt, o katerem je znano le to, kar je polihistor o njem zapisal sam. Za tisti čas utopična zamisel o zgraditvi predora pod Ljubeljem na meji med Kranjsko in Koroško je bila sicer stara vsaj toliko kot Valvasor. Že leta 1649 je namreč Martin Zeiller v *Topografiji avstrijskih dežel* (*Topographia provinciarum Austriacarum*) citiral pismo, ki so ga nanj sedem let prej (1642) naslovili »Kranjci« (kranjski deželni stanovi) in ki govori o zaželenem »oboku« (*Gewölb*) skozi visoko gorovje na kranjsko-koroški meji.²⁵ Poleg tega je že leta 1575 obstajal tik pod vrhom Ljubelja komaj 100 metrov dolg predor, ki so ga pozneje (1728) spremenili v cestni usek.²⁶ Edini znani vir o Valvasorjevem načrtu za gradnjo daljšega predora je njegova lastna izjava, da je načrt ostal neuresničen zaradi izbruha epidemije na Dunaju.²⁷ Dokler v dunajskih arhivih ne bomo odkrili dokumenta o tej nameri, moramo zaupati Valvasorjevim besedam. Dokaze zaman iščemo v zapisnikih kranjskih in koroških deželnih stanov, kar niti najmanj ne preseneča, saj je bila gradnja predora mišljena kot zasebni podvig s podporo cesarskega dvora. Valvasor je upal, da bo tako dobil od cesarja trajno pravico do pobiranja mitnine. Zamisel o tem velikanskem projektu je očitno propadla leta 1679, ko je na Dunaju kosila kuga, pri čemer se postavlja vprašanje, ali je bila razlog za opustitev načrta resnično epidemija. Treba je tudi poudariti, da dolžina predora, kot jo je navedel Valvasor – osmina milje ali 927,55 metra – ni ustrezala dejanski razdalji. Valvasorjev predor bi bil v resnici veliko daljši od sedanjega, odprtega za promet leta 1964, ki leži više, a meri več, 1067 metrov.²⁸

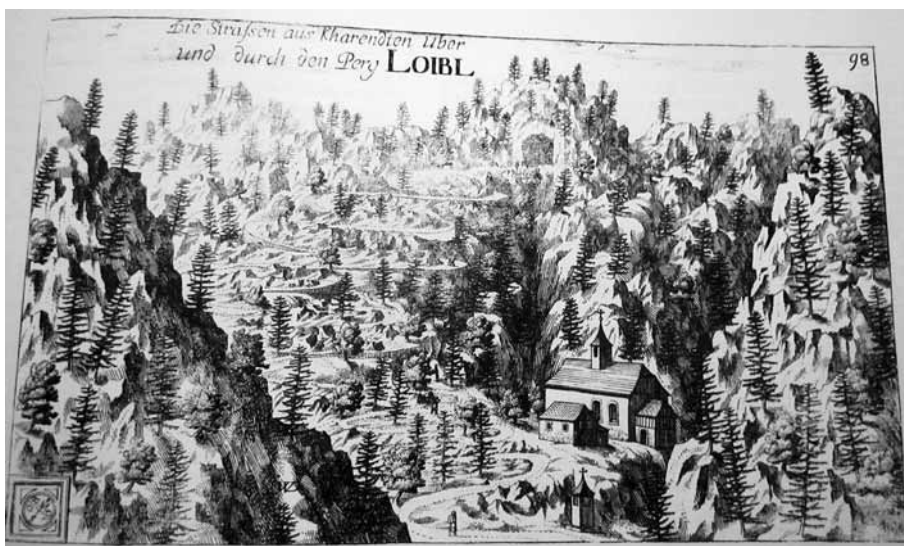
²⁴ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 33–35.

²⁵ »Dieses Hertzogthum Crain nimt seinen Anfang auff dem Crainberg / sonst Wurtzen genant / zwo Meil von Villach gelegen / confinirt, so dann auff der linckhen Hand abwärts mit denen Landen Kärnten und Steyer / wirdet aber von denenselben mit gar grossen und hohen Gebürgen / sonderlichen gegen Kärndten / von einem so hohen Berg / daß man denselben durchbrechen / und zu Gewinnung der Strassen / ein Gewölb darunter machen müssen / unterschieden. ... « (Zeiller, *Topographia provinciarum Austriacarum*, str. 66).

²⁶ [Likovič et al.], *Zgodovina cest na Slovenskem*, str. 229–230.

²⁷ Valvasor, *Die Ehre II*, str. 170–171: »Vor etlich wenig Jahren war ich [Valvasor] gewillet / unten im Grunde ein Loch durchzubringen / so groß / als das obere / dadurch man auf der andren Seiten deß Bergs / bey S. Leonhard / herauskommen / und also Schnur-gerad vom Ein- zum Ausgange / zielen: aber die damals einreissende Wienerische Contagion oder Pestilentz-Seuche machte es hinterstellig. Denn ich verlangte / für meine Mühe / und Unkosten / von Ihrer Keyserl. Majestet / einen ewigen Zoll/ nebenst einer gewissen Bey-Hülffe: welcher Zweck aber / bey so trübseligen und gesperrten Zeiten der Contagion / nicht zu erreichen war. [...] Man hat zwo Meilwegs über den Berg; eine hinauf / eine hinunter. Also aber hette man / durch den Berg / eine halb-viertel Meil.«

²⁸ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 157–159.

Slika 1: Predor pod Ljubeljem s koroške strani po Valvasorjevi Topografiji sodobne nadvojvodine Koroške, 1681 (Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae Moderna*, sl. 98).

Fig. 1: A tunnel beneath Ljubelj/the Loibl Pass on the Carinthian side according to Valvasor's *Topographia Archiducatus Carinthiae Moderna*, 1681 (Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae Moderna*, Fig. 98).

Leta 1679, ko naj bi domnevni načrt opustili, je bil Valvasor povsem zaposlen s svojim prvim topografskim delom, *Topografija Kranjske*. Takoj po njenem izidu pa je imel že nov, razširjen načrt, da bi obstoječo topografijo, dejansko slikovni album, opremil z besedilom in na novo izdal. Februarja 1680 je razposlal po deželi tiskano okrožnico, s katero je vse duhovne in svetne lastnike ustanov, samostanov, gospostev in gradov ter vsa mesta in trge prosil za opise njihovih posestev, zgodovinske podatke in podatke o znamenitostih in zanimivostih.²⁹ Gre za zasnovo dela, ki je bilo devet let pozneje, leta 1689, natisnjeno v Nürnbergu z naslovom *Slava vojvodine Kranjske (Die Ehre Deß Hertzogthums Crain)*.

Sicer pa je leto 1680 pri Valvasorju minilo predvsem v znamenju njegove druge deželne topografije, ki je naslednje leto (1681) izšla z naslovom *Topographia Archiducatus Carinthiae moderna*, prav tako kot *Topografija Kranjske* na Bogenšperku. Album z 223 bakrorezi koroških gradov in krajev temelji na skicni knjigi, shranjeni že od konca 17. stoletja v Zagrebu, v kateri je mogoče naštetih 233 skic na 234 listih. V veliki večini gre za obrisne perorisbe, ob robovih pa je veliko pripomb, namenjenih izvrševalcu risane predloge in bakrorezcu.³⁰ Še nedolgo tega so vse skice, tako v skicni knjigi, predlogi za *Topografijo Kranjske*, kot v skicni knjigi za *Topografijo Koroške*, veljale s pridržki za polihistorjevo lastnoročno delo. Takšno

²⁹ Faksimile leta 2016 (ponovno) odkritega izvornika okrožnice gl. v: Golec, *Valvasor; njegove korenine*, str. 37.

³⁰ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 139.

prepričanje je temeljilo na Valvasorjevih na več mestih zapisanih besedah, da je vse narisal sam in dal potem izdelati bakroreze.³¹ V *Popolni topografiji Koroške* (1688) lahko v zvezi s tem preberemo: »Gestaltsam ich deßwegen / schon vor sechs Jahren / alle / in ruhm=erwehntem Erzherzogthum Kärndten ligende / Städte / Märkte / Klöster / und Schlösser / nach dem Leben / und zwar mit eigener Hand / abgezeichnet / auch solche in Kupffer stechen lassen ...«³²

Toda v obeh skicnih knjigah padeta v oči dva po kakovosti zelo različna risarska rokopisa. Objektov na terenu dejansko ni risal samo Valvasor, ampak je že pri risanju skic za *Topografijo Kranjske* (1678–79) k delu pritegnil *Justusa van der Nypoorta* (1645/49–ne pred 1699). Na tega izkušenega nizozemskega grafika kot drugega avtorja je opozoril šele U. Lubej (1997).³³ Nypoort je s svojo ljubljansko ženo nekaj časa živel pri Valvasorju na Bogenšperku, kjer se jima je rodil tudi prvi sin (1678).³⁴ Poglobljena primerjava risb, ki imajo Nypoortov podpis, s predlogami v obeh skicnih knjigah, kjer se mestoma prav tako pojavi njegov rokopis, je Lubeja privedla do spoznanja, da so kakovostnejše skice krajev, gradov in samostanov delo bistveno bolj izkušenega Nizozemca, Valvasor pa je bil kot slabši risar nasprotno predvsem obrisni »načrtovalec«. Njegovo precej manj spretno roko je v skicni knjigi *Kranjske* mogoče prepoznati le pri približno 20 od skupno 358 topografskih risb, medtem ko je treba vse preostale pripisati Nypoortovi roki. V skicni knjigi za *Topografijo Koroške* je razmerje diametralno nasprotno: več kot 200 risb je Valvasorjevih in le 28 Nypoortovih.³⁵

Nypoortove skice, ki tako predstavljajo le osmino celotnega skicnega gradiva za *Topografijo Koroške*, so nastale v krajšem časovnem razponu, verjetno med nekajdnevnim potovanjem, saj ležijo skoraj vsi kraji, ki jih je upodobil, na poti od Ljubelja do Celovca in v nekajkilometerskem pasu okrog koroškega glavnega mesta. Ker gre pri preostalih skicah za občutno manj kakovostne nelavirane Valvasorjeve perorisbe, je Lubej sklenil, da se je sodelovanje med Nypoortom in Valvasorjem končalo leta 1680. Na dlani je Nypoortova odsotnost pri nastajanju slikovnega albuma – *Topografije Koroške* (1681). Kljub rutini in prizadevanjem treh bakrorezcev (A. Trosta, P. Mungerstorffa in M. Greischerja) ne najdemo v njej nobenih takšnih kakovostnih presežkov kot v *Topografiji Kranjske* (1679).³⁶

³¹ Natančno o tem: Lubej, *Justus van der Nypoort*, str. 99–100.

³² Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), s. p. (iiii). – Podatek »pred šestimi leti« (vor sechs Jahren) v predgovoru k *Topografiji*, datiranem 31. marca 1688, ni povsem v sozvočju z dejanskim časom risanja in izdelave bakrorezov (1680–81).

³³ Lubej, *Justus van der Nypoort na Kranjskem*, str. 56.

³⁴ Nove Nypoortove življenjepisne podatke gl. v: Lubej, *Justus van der Nypoort*; isti, *Justus van der Nypoort*, str. 7–39.

³⁵ Lubej, *Justus van der Nypoort*, str. 99–105, 116–117.

³⁶ Prav tam, str. 116–117. – Po Lubeju ležijo vsi (!) kraji, ki jih je upodobil Nypoort, na poti od Ljubelja do Celovca in v nekajkilometerskem pasu okrog koroškega glavnega mesta (prav tam, str. 116), vendar je vpogled v skicno knjigo (HDA, Metropolitanska knjižnica, Mr. 198) pokazal, da so nekateri redki tudi precej oddaljeni od omenjenega prostora, zlasti grad Stain v Zgornji Dravski dolini in Nonča vas v Podjuni. Nypoortu lahko z veliko gotovostjo pripišemo avtorstvo 28 od skupno 233 skic; na njih so upodobljeni kraji: Karlsberg, Annabichl/Trnja vas, Ehrenhausen, Ebenthal/Žrelec, Einersdorf/Nonča vas, Ehrenthal/Belščice, Grafenstein/Grabštanj,

Glede na to, da je še B. Reisp (1983) trdil, da Nypoort ni bil sodelavec kranjskega polihistorja,³⁷ lahko Lubejeve ugotovitve označimo skoraj kot kopernikovski obrat. Bakrorezi koroških krajev pa so, kar zadeva Valvasorjevo ukvarjanje s Koroško, njegov največji izvorni prispevek. Kot bomo videli, je namreč v besedilu *Popolne topografije Koroške* (1688) le malo izvirnega in veliko več povzetega po literaturi.

Topografija Koroške kaže v primerjavi s *Topografijo Kranjske* (1679) večjo tehnično enotnost: plošče so tekoče oštevilčene, večinoma tudi signirane, nadaljnjo obogatitev predstavljajo grbi, ki jih v kranjskem albumu ni.³⁸ Po Lubejevi zaslugi zdaj vemo, zakaj je med posameznimi bakrorezi v tehničnem pogledu manj razlik kot v *Topografiji Kranjske*. Dve leti pozneje izdana *Topografija Koroške* se od te razlikuje še po enem elementu: medtem ko je v kranjski topografiji vsak kraj, grad in samostan naveden tako z nemškimi kot slovenskimi imeni, v koroški slovenska imena v celoti pogrešamo. Morda zato, ker so bila razširjena samo v spodnjem delu dežele in bi njihovo navajanje po Valvasorjevem mnenju ali po prepričanju koga drugega motilo enotnost slikovnega albuma. Zanimivo je, da so tudi na upodobitvah v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689) nekatera krajevna imena samo nemška, in sicer na tistih razmeroma redkih bakrorezih, ki jih še ni v *Topografiji Kranjske* (1679) in so bili izdelani posebej za *Slavo*.³⁹

Tako kot je bila topografija gradov rodbine Lamberg (*Topographia arcium Lambergiarum*) separat iz istega leta (1679) izdane *Topografije Kranjske*, je Valvasor leta 1681, sočasno ali malo za *Topografijo Koroške*, izdal izbor 28 bakrorezov z naslovom *Topographia Carinthiae Salisburgensis*. Albumu je dodal le naslovni bakrorez z grbom rodbine nadškofa Maksimilijana Gandolfa Kuenburga in dve veduti Salzburga.⁴⁰ Stroški za knjigo so bili minimalni, saj so pri obeh slikovnih albumih Koroške uporabili iste bakrene plošče, ki so za *Topografijo salzburške Koroške* dobile le novo oštevilčenje.⁴¹ Morda se kak zapis o nastanku te danes redke knjižice skriva v arhivu salzburške nadškofije.⁴²

Medtem ko je o naravi odnosov med Valvasorjem in salzburškim nadškofofom za zdaj mogoče le ugibati, kaže vse, kar vemo o njegovih stikih s šentpavelskim Albertom Reichartom (* 1640, Celovec, † 1727, Št. Pavel), na tesnejše znanstvo med možema, ki sta bila skoraj enake starosti. Reichart je vzbudil Valvasorjevo pozornost najpozneje tedaj, ko je v polihistorjeve roke prišla njegova kratka zgo-

Gradisch, St. Georgen am Längsee/Šentjurij ob Dolgem jezeru, Hallegg, Gurnitz/Podkmos (dvakrat), Höhenbergen/Homberk (dvakrat), Maria Saal/Gospa Sveta, Mageregg, Möderndorf/Modrinja vas, Maria Loreto/Gorica na Vrbskem jezeru (dvakrat), Portendorf/Partovca, Stein, Seltenheim, Tentschach (dvakrat), Tanzenberg/Plešivec, Truttendorf/Sepec in Welzenegg (dvakrat). Upodobitve krajev izpod Valvasorjeve roke so nasprotno izjemno preproste in nerodne, veliko skic je naravnost otroških.

³⁷ Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 111.

³⁸ Prav tam, str. 131.

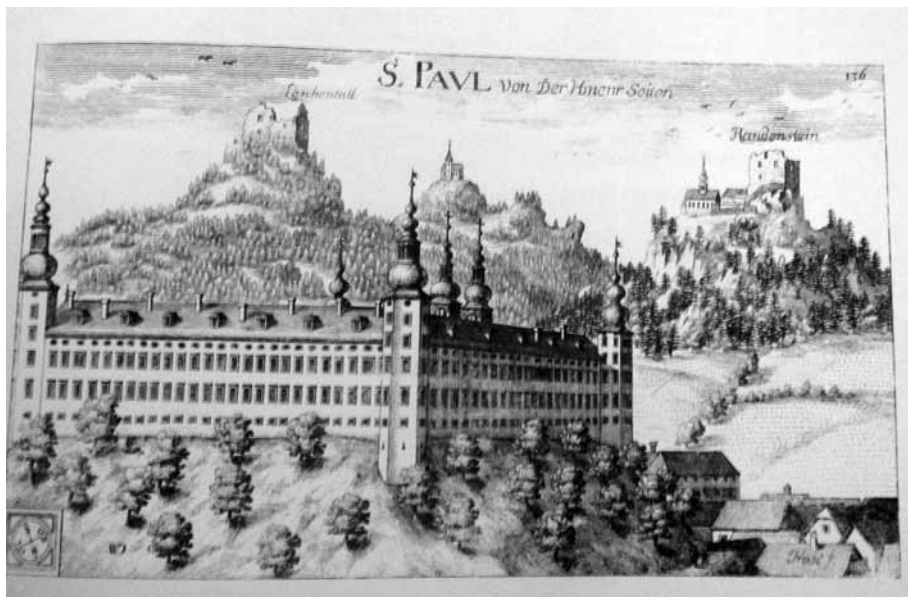
³⁹ Prim. prav tam, str. 245.

⁴⁰ Valvasor, *Topographia Carinthiae Salisburgensis*. O obeh topografijah prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 123–124, 132–133.

⁴¹ Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 133.

⁴² Po informacijah Nadškofijskega arhiva v Salzburgu (Archiv der Erzdiözese Salzburg) se Valvasorjevo ime v arhivskih pripomočkih ne pojavlja (dopis avtorju 24. 10. 2017).

dovina Koroške (*Breviarium Historiae Carinthiae*), izdana leta 1675, dve leti preden je bil izvoljen za opata (1677).⁴³ Izobraženi Reichart, ki se je povrh ukvarjal z zgodovino, je bil nedvomno najboljši in verjetno tudi prvi Valvasorjev »zaupnik« na Koroškem. Tako niti najmanj ne preseneča, da je Valvasor prav šentpavelskemu opatu posvetil svojevrstno, uradno pri Janezu Krstniku Mayerju v Salzburgu izdano latinsko-nemško umetnostno delo *Theatrum mortis humanae tripartitum* (1682).⁴⁴

Slika 2: Opatija Št. Pavel v Labotski dolini po Valvasorjevi Topografiji Koroške, 1681 (sl. 136).
Fig. 2: Saint Paul's Abbey in Lavanttal according to Valvasor's *Topography of Carinthia*, 1681 (Fig. 136).

Opat Albert Reichart je bil vsekakor Valvasorjev najpomembnejši zagovornik in podpornik med Korošci. V deželi, kjer ime Valvasor tedaj ni pomenilo veliko, saj rodbina na Koroškem ni imela posesti, je Janez Vajkard bolj kot karkoli drugega potreboval dobro besedo, najsi bo v obliki priporočilnega pisma ali kako drugače. Potovanje po dolgem in počez po deželi je zahtevalo večje stroške kot študijske poti po Kranjskem, kjer je lahko na vrata slehernega gradu potrkal kot »mlajši brat gospoda Karla Valvasorja« in bil marsikje že s tem izkazom deležen polne oskrbe.⁴⁵ Karel Valvasor (1617/20–1697), pravzaprav célo generacijo starejši polbrat Janeza Vajkarda, je bil namreč ena najdejavnejših osebnosti na Kranjskem v drugi polovici

⁴³ O Reichartu gl. zlasti: Leitner, *Der Beitrag des Benediktinerklosters*.

⁴⁴ Valvasor, *Theatrum mortis humanae tripartitum*, fol. 2.

⁴⁵ Valvasor na več mestih v *Slavi vojvodine Kranjske* poroča, da je prenočeval na tem ali onem gradu. Ko je, denimo, okrog leta 1678 spal pri odprtih oknih na gradu Prem, je skozi eno okno njegove spalnice vstopila strela in jo pri drugem oknu zapustila (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 39).

17. stoletja, več kot pol stoletja redni udeleženec deželnih zborov, od leta 1667 baron in kot že prej oče Jernej dva mandata stanovski poverjenik, član najožjega vodstva kranjskih deželnih stanov.⁴⁶ Poznali so ga tudi na Koroškem, a precej manj. Njegov po Koroškem potujoči mlajši brat je bil tako verjetno tam pogosteje odvisen od gostišč, katerih gost je moral biti vsaj občasno tudi v domači deželi.⁴⁷

Edino Valvasorjevo omembo, da je kdaj bil na Koroškem, najdemo v *Popolni topografiji Koroške* (1688), kjer pri opisu benediktinskega samostana na Osojah pravi, da je leta 1680 sam videl tam shranjeno čudodelno kroglo.⁴⁸ Za potovanje in risanje so bili najprimernejši pomladni in poletni meseci. Kot je mogoče razbrati z neke danes v Zagrebu shranjene Valvasorjeve risbe, je bil avgusta 1680 v Št. Pavlu v Labotski dolini. Bivanje je moralo trajati nekaj tednov, saj ga po istem viru srečamo oktobra v Št. Andražu, kamor se je vrnil iz Celovca.⁴⁹ Težko je reči, ali je ves vmesni čas prebil na Koroškem ali pa se je medtem kdaj oglasil doma na Kranjskem. Stanovsko imenovanje za stotnika pešcev Dolenjske četrti 19. septembra 1680⁵⁰ bi prav lahko minilo tudi brez njegove osebne navzočnosti v deželi. Valvasorjeva odsotnost se zdi tem verjetnejša, ker se od leta 1674 razen ene same izjeme (1687) sploh ni udeleževal deželnih zborov.⁵¹

Verjetno je tudi skicna knjiga v celoti nastala leta 1680, pri čemer se je med njenim nastajanjem od dela poslovil Justus van der Nypoort. Izdelovanje bakrorezov na Bogenšperku se je nato zavleklo v zimo 1680/81. Valvasorjevo posvetilo koroškim deželnim stanovom v predgovoru k *Topografiji* ima namreč datum 3. januar 1681.⁵²

Zelo malo je znanega o stikih kranjskega polihistorja s koroškimi deželnimi stanovni. V primerjavi s sejnimi zapisniki kranjskih stanov, v katerih se Valvasor vedno znova pojavlja s prošnjami in predlogi, je v koroških stanovskih zapisnikih najti o njem le nekaj skromnih notic. Razumljivo, saj se je Valvasor veliko pogosteje obračal na stanovne domače dežele, koroški stanovski zapisniki pa so poleg tega sestavljeni v precej lapidarni obliki, bolj kot povzetki. V njih ni niti besede o Valvasorjevih načrtih iz časa pred izidom njegove prve *Topografije Koroške* (1681). Šele ko je knjiga že izšla, najdemo v zapisniku deželnega zbora z dne 5. maja 1681 naslednji zapis: »[Punkt] 5° Hette ein Cauaglr auß Crain die Adelige Schlosser Vnnd Siz in Contrafet Vnnd Khupfer gebracht, vnd davon 4 exemplaria herein geben so außztheillen, seÿe also auf ein Remuneration zugeedenkhen.«⁵³ Valvasor je torej naveden zgolj kot »neki vitez s Kranjskega« in šele v nadaljevanju kot »gospod Valvasor«. Predlog šentpavelskega opata (Alberta Reicharta), naj mu izplačajo 1000 goldinarjev,⁵⁴ je bil sprejet soglasno: »5. Dem Herrn Valuasor werden 1000 f

⁴⁶ Golec, *Valvasorji*, str. 208–227.

⁴⁷ Večkrat je našel prenočišče v nekem gostišču v Bitnjah na Gorenjskem (Valvasor, *Die Ehre II*, str. 118).

⁴⁸ Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), str. 156.

⁴⁹ Radics, Valvasor in Kärnten, s. p. [3].

⁵⁰ Golec, *Valvasor; njegove korenine*, str. 32.

⁵¹ Prav tam.

⁵² Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1681), s. p.

⁵³ KLA, KLA 456, Ständisches Archiv, Handschriften, A–115 St (1681), fol. 50.

⁵⁴ Prav tam, fol. 50, 51.

ausgeworffen.«⁵⁵ Stanovi so torej prejeli le štiri izvode knjige, omenjeno vsoto pa je Valvasor dobil kot povračilo (*remuneratio*) za trud. Nadaljnja prodaja knjige v deželi in zunaj nje je bila povsem prepuščena avtorjevi pobudi. Enako so dve leti prej (1679) ravnali kranjski stanovi. Valvasorju so namenili 2500 goldinarjev ter mu za eno leto odobrili odlog plačila davčnih zaostankov.⁵⁶ Glede na to, da sta si bili topografiji po formatu in številu bakrorezov (321 oz. 223) precej podobni, so se torej Korošci pokazali veliko manj odprtih rok od Kranjcev.

Kot že znano, je iz manjšega dela bakrorezov vsake od deželnih topografij še istega leta nastala posebna knjižna izdaja. Tako kot je *Topografija Lambergovih gradov* kot samostojna knjiga sledila *Topografiji Kranjske*, je Valvasor objavil 26 bakrorezov, ki prikazujejo posest salzburške nadškofije na Koroškem, in sicer z naslovom *Topographia Carinthiae Salisburgensis*.⁵⁷ Obe koroški topografiji je uporabil tudi kot preizkusni kamen, ali bo morda kdo povzdignil glas zoper njegovo samooznačitev za barona. V resnici namreč nikoli ni bil povzdignjen v baronski stan, ampak si je naslov, ki ga je leta 1667 dobil njegov polbrat Karel, v osemdesetih letih postopoma prilastil sam.⁵⁸ V prvi *Topografiji Koroške* (1681) se je podpisal še brez baronskega naslova, vendar ga je z njim tituliral Pavao Ritter-Vitezović v latinski pesnitvi (*L. B. = liber baro*). Tudi na naslovnici *Topografije salzburške Koroške* ni baronskega predikata, ga pa implicitno nadomešča oznaka *etc. etc.* za avtorjevim imenom. Okrajšavo *L. B.* je Valvasor previdno uporabil na prvi strani pod posvetilom nadškofu Kuenburgu.⁵⁹ Istega leta se je predikat *L. B.* pojavil v tisku še enkrat, in sicer na zemljevidu Kranjske, ki ga je Valvasor prispeval za Schönlebnovo delo *Carniolia antiqua et nova*.⁶⁰

V zvezi s časom med nastankom obeh topografij Koroške, izdanih v letih 1681 in 1688, je doslej še vedno ostajalo odprto vprašanje, ali je Valvasor dejansko dal natisniti tri zemljevide, o katerih je v VI. knjigi *Slave* poročal njegov nürnberški korektor Erasmus Francisci: zemljevid Kranjske (1684), Koroške (1684) in Hrvaške (1685).⁶¹ Omenjeni zemljevidi namreč danes niso v evidenci. B. Reisp je domneval, da je šlo verjetno za karte manjšega formata, enake tistim, ki so izšle vsaka v svoji knjigi: karta Kranjske v Schönlebnovem delu *Carniolia antiqua et nova*, karta Koroške v drugi, *Popolni topografiji Koroške* (1688), karta Hrvaške pa tako kot druga karta Kranjske v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689). Po Reispu je Valvasor nameraval izdelati tudi veliko karto Kranjske, a mu je zmanjkalo časa.⁶² V kranjskih stanovskih zapisnikih najdemo zadnje poročilo v zvezi s takšno karto že 21. marca

⁵⁵ Prav tam, fol. 52.

⁵⁶ V kranjskem deželnozborskem zapisniku z dne 13. marca 1679 beremo: »Johann Weykhardt Valuasor, dediciert das Buech mit Kupferstich der Stett, Märkht, Gschlösser. [...] Herrn Valuasor 2500 f geschenkht, vnd wegen seines ausstandts die dilation auf ain Jahr vnd wan Er die Landt Carthen gemacht haben würdet seiner zugedenkhen« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 903, sejni zapisniki 29, 1677–1682, fol. 177, 177v).

⁵⁷ Valvasor, *Topographia Carinthiae Salisburgensis*.

⁵⁸ O tem natančno: Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 42–48.

⁵⁹ Valvasor, *Topographia Carinthiae Salisburgensis*, s. p.

⁶⁰ Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 62.

⁶¹ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 369.

⁶² Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 137–138; isti, Valvasor Janez Vajkard, str. 348.

1680, ko je deželni zbor po daljši razpravi sklenil, da bodo stanovi sprejeli manjšo karto Kranjske, o večji pa bodo še premislili: »das die löbl. Standt dise khleinere LandtCarthen annemben: wegen der grossen aber sich weiter bedenken«. ⁶³ Še jasnejša je bila tri leta pozneje odločitev koroških deželnih stanov: za novo karto Koroške ni bilo sredstev. V zapisniku deželnega zbora 1. junija 1683 se 12. točka dnevnega reda glasi: »Herr Valuasor erbiete sich eine Neue LandtMappa zu machen.« ⁶⁴ Potem ko so vprašanje prepustili stanovskemu odboru, ⁶⁵ je ta tri dni pozneje sklenil: »Valuasor, dero löbl. Laa. fahleten soliche Außgaben vor, daß man auf soliche Cosmographia nit zugeudencken Vrsach habe.« ⁶⁶ Odtlej niso o velikem zemljevidu razpravljali ne v deželnem zboru ne v odboru. To sicer še ne pomeni nujno, da je Valvasor načrt povsem opustil, toda brez podpore in finančne pomoči stanov bi bilo delo na tako zahtevnem projektu nepredstavljivo.

Drugo vprašanje, ki se nanaša na čas med izidom obeh Valvasorjevih topografij Koroške, je naslednje: Ali je polihistor gojil zamisel o izdaji razširjene topografije Koroške že sredi osemdesetih let, ko se je zaradi izdaje *Slave vojvodine Kranjske* povezal s korektorjem Erasmusom Franciscijem (1627–1694) in z nürnberškim založnikom Wolfgangom Moritzem Endterjem (1653–1723)? Odgovor je prej negativen kakor pritrdilen. Medtem ko Valvasor v korespondenci z londonsko *Royal Society* (1685–1688) večkrat poroča o nastajanju svoje obsežne topografije Kranjske, ⁶⁷ v pismih namreč pogrešamo vsako omembo *Popolne topografije Koroške*, ki je leta 1688 prav tako kot leto pozneje *Slava* izšla pri Endterju v Nürnbergu. Nasprotno je Valvasor v svojih prvih dveh pismih, kjer je predstavil sebe in svoje delo (1685 in 1686), omenil *Topografijo Koroške* iz leta 1681. Spomladi 1686 je v London med drugim poslal tudi izvod knjige in bakrorez Celovca (1680). ⁶⁸

Popolno topografijo Koroške (Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa) je zasnoval najpozneje sredi leta 1687, saj je Franciscijeva pozdravna pesem datirana že 14. januarja 1688, Valvasorjevo posvetilo koroškim deželnim stanovom pa ima datum 31. marec 1688. ⁶⁹ Sama zamisel o izdaji tega dela, z besedilom razširjene topografije, se je pri Valvasorju verjetno porodila šele po letu 1685. Odgovor na vprašanje, zakaj jo je dal natisniti ravno pri Endterju v oddaljenem Nürnbergu in ne, denimo, pri Mayrju v Ljubljani ali Salzburgu, je treba najprej iskati v njegovem težkem finančnem položaju. Upal je, da bo s prihodki od te knjižne izdaje pokril del svojih naraščajočih stroškov pri Endterju in Francisciju. Čeprav je knjiga tako kot prva topografija Koroške posvečena koroškim deželnim stanovom, ne sme preveč presenetiti ugotovitev, da ni najti o njej niti besede v stanovskih sejnih zapisnikih in registraturnih knjigah. Distribucija knjige je bila očitno izključno Endterjeva domena.

⁶³ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. Reg. šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 164v; prim. Lubej, Marijin steber, str. 60

⁶⁴ KLA, KLA 456, Ständisches Archiv, Handschriften, A–117 St (1683), fol. 77.

⁶⁵ Prav tam, fol. 77v.

⁶⁶ Prav tam, fol. 104v.

⁶⁷ Reisp, *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja*, str. 31, 33, 51, 70.

⁶⁸ Prav tam, str. 29, 32.

⁶⁹ Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), s. p.

Slika 3: Naslovnica Popolne topografije Koroške iz leta 1688.

Fig. 3: The cover of *The Complete Topography of Carinthia* from 1688.

Valvasor je povsem drugače ravnal pri izdaji *Slave vojvodine Kranjske*. Že leta 1683 je na kranjske stanove naslovil prošnjo, naj odkupijo 500 izvodov knjige po ceni tri krajcarje za polo.⁷⁰ Stanovi so se sicer strinjali s številom izvodom,

⁷⁰ »Her Johann Weÿkhardt Valuasor offerirt denen löbl: Ständen, das er teütsche Chronic des Crainlandt aufrichten wolle, Inmassen er Zu solchen ende bereith etliche hundert khupfer mahen lassen wollte aber vorhin versihert werden, das die löbl: stände 500 Exemplaren annem-

vprašanje o ceni pa so še šest let pustili odprto.⁷¹ Preden so maja 1689 končno pristali na ponujeno ceno, je Janez Vajkard izprosil več predujmov, večidel v gotovini in deloma kot spregled plačila davka.⁷² Nasprotno se zdi, da za tovrstna pogajanja s koroškimi stanovi ni imel moči, časa in potrpljenja. Ob ugotovitvi, da v kranjskem stanovskem arhivu ne najdemo odgovora, ali so stanovi polihistorju dejansko izplačali ves obljubljeni denar za *Slavo vojvodine Kranjske*,⁷³ niti ne preseneča odsotnost kakršnekoli omembe Valvasorjevega najpomembnejšega dela o Koroški v arhivu koroških deželnih stanov.

V primerjavi s *Slavo* je *Popolna topografija Koroške* bistveno skromnejše delo, ki spominja na »mlajšo kranjsko sestro« pravzaprav samo po velikem knjižnem formatu. Poglavitna razloga za to sta dva. Prvič, Valvasor je imel s topografijo Koroške že v izhodišču drugačne namene, in drugič, njegovi napor pri tem projektu so iz objektivnih razlogov morali ostati omejeni. Leta 1687, ko je po vsem sodeč nastala glavnina knjige, je bil polno zaposlen s *Slavo*. V obsežnem pismu Thomasu Galu, tajniku londonske *Royal Society*, z dne 17. novembra 1687, svojem sicer edinem znanem pismu iz tega leta, je natančno opisal vsebino *Slave*, nasprotno pa ni niti besedice namenil topografiji Koroške. Še več, zapisal je, da se je pred kratkim mudil na Hrvaškem, nič pa ni omenil Koroške. Poleg tega je v pismu poročal o smrti dveh otrok in prve žene ter o svoji drugi poroki (20. julija 1687) z Ano Maksimilo Zetschker.⁷⁴ Za Koroško mu je torej resnično ostalo malo časa. Morda se je enkrat ali dvakrat na kratko podal čez Karavanke, da bi to ali ono preveril in osvežil podatke, kot denimo imena lastnikov gradov, ki so se od izdaje prve topografije (1681) deloma že spremenila. Za to nalogo bi lahko zadolžil tudi koga na Koroškem. Sám o od sebe se ponuja ime šentpavelskega opata Alberta Reicharta.

Vsebinska *Popolne topografije Koroške*, s katero se ne bomo posebej ukvarjali, je v veliki meri primerljiva z IX. knjigo leto dni mlajše *Slave vojvodine Kranjske*. Valvasor poleg orisa topografije dežele k vsakemu v bakrorezu upodobljenemu kraju dodaja kratko besedilo. Brez naslovnice, zemljevida Koroške in panorame Celovca znaša število bakrorezov 227. Od tega je 223 podob vzetih iz prve topografije Koroške (1681), štiri pa je Valvasor dodal. Uvodnemu opisu dežele sledijo na 264 oštevilčenih listih podobe in opisi krajev, razvrščenih po abecednem redu.⁷⁵ V primerjavi z opisi gradov in krajev v *Slavi* je Valvasor v celoti pustil ob strani etimologijo – izvor nemških in slovenskih krajevnih imen. Tudi o zgodovini posameznih gradov ima veliko manj podatkov. Na splošno se je zadovoljil z navedbo imena tedanjega lastnika, kar je povsem razumljivo, saj leta 1680, ko je prepotoval vso deželo, še ni nameraval izdati

---

ben, vnd den pogen zu dreÿ khr: guettmachen lassen wollten« (ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg, šk. 904, sejni zapisniki 30, 1678–1685, fol. 438).

⁷¹ Utemejitev je bila takšna: »... wegen des werths aber khann mann sich derzeit nicht entschliessen, sondern mann wierdet sich *viso opere* Zu den billichen werth lenden.« (prav tam, fol. 440).

⁷² O tem natančno: Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 42, 54.

⁷³ ARS, AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. reg., šk. 911, sejni zapisniki 37, 1684–1702, fol. 248.

⁷⁴ Reisp, *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja*, str. 51, 70.

⁷⁵ Prim. Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 188.

njenega popolnega prikaza v sliki in besedi. Enako je ravnal tudi pri nastajanju svoje prve topografije Kranjske (1679), zato je moral pozneje po lastnih besedah deželo ponovno prepotovati po dolgem in počez, da je zbral potrebne podatke, največ v letih 1684 in 1685.⁷⁶ Po možnosti je ob tem pregledoval tudi grajske, samostanske in mestne arhive, za nemoteno delo v arhivu kranjskih deželnih stanov pa si je leta 1681 kupil manjšo hišo v Ljubljani, nedaleč od deželne hiše.⁷⁷ V koroških arhivih je nasprotno raziskoval neprimerno manj. V topografskem opisu Koroške, ki dejansko predstavlja uvod v *Popolno topografijo Koroške*, je povsem upravičeno zapisal, da je črpal iz Megiserjevih *Annales Carinthiae*, Reichartove *Kratke zgodovine Koroške*, Merianove *Topografije Koroške*, iz lastnih izkušenj in védenja.⁷⁸ Radicsevo trditev v ponatisu *Popolne topografije Koroške* (1882), kako naj bi Valvasor pregledoval vire v arhivih v Celovcu, Št. Pavlu, Št. Andražu, na Osojah in drugod,⁷⁹ je treba razumeti prej kot domnevo, za katero je le malo dokazov. Tako polihistor pri opisu Osoj poroča, da je glede ustanovitve benediktinskega samostana »das meiste [...] aus denen Ossiachischer *Manuscriptis*, und uralten *Original-Urkunden* / extrahirt.«⁸⁰ In ko pri opisu Celovca spregovori o neki darovnici, citira deželni ročin.⁸¹ Tudi kronološki sezname deželnih glavarjev, vicedomov in gradiščanov, škofov v Krki in Št. Andražu, opatov v Št. Pavlu in na Osojah itd. bi lahko bili vsaj deloma sestavljeni po arhivskih virih.⁸² Treba bo še raziskati, v kolikšni meri je Valvasor na kraju samem sam prepisoval latinske (rimске) napise oziroma koliko jih je povzel po drugih avtorjih. Radics je posebej poudaril pomen, ki ga ima neki določeni arhivski vir za Slovence, in sicer zapis o spreobrnitvi Otiusa in Irenburge. Tega Valvasor v celoti objavlja pri opisu samostana Osoje, kjer ga je sam videl.⁸³ Šlo je za vsekakor ponarejeno pismo Otiusovega očeta Poppa iz leta 687, ki naj bi bilo naslovljeno kot »Litterae ex Sclavonica in latinam translatae.«⁸⁴

Slovensko komponento Koroške je Valvasor dosledno imenoval s tedaj običajnim pojmom *windisch*, najsi je govoril o starih Karantancih ali o svojem času.⁸⁵ V *Topografiji Kranjske* kot še posebej v *Slavi vojvodine Kranjske* je uporabljal sinonimno, vendar po vsebini nekoliko ožjo oznako: *krainerisch*. V VI. knjigi *Slave*, ki obravnava jezik, običaje in navade, je prvi jezik Kranjske imenoval »die Sclavonische (oder Windische) Sprache«, pri čemer se je takšna oznaka nanašala tudi na Slovane nasploh.⁸⁶

⁷⁶ Prim. prav tam, str. 146–148.

⁷⁷ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 53–54.

⁷⁸ »... daß diese Beschreibung / niemand im geringsten *praejudicirlich* seyn solle / denn was hier geschrieben / ist aus *Hieron. Megiseri Kärndtmerischer Chronik* / *P. Alberti Reichart Breviario Historiae Carinthiacae* / *Meriani Topographia Carinthiae*, aus mein eigener Erfahrung / und Wissenschaft / genommen.« (Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), str. 5).

⁷⁹ Radics, Valvasor in Kärnten, s. p. [4].

⁸⁰ Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), str. 152.

⁸¹ Prav tam, str. 22.

⁸² Prav tam, str. 3–4, 71, 83–84, 154–155, 167.

⁸³ Radics, Valvasor in Kärnten, s. p. [4].

⁸⁴ *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), str. 152. – Radics je letnico D.C.L.XXXVII prebral napačno: kot 1187 (!).

⁸⁵ Prav tam, str. 1, 2, 4, 5, 21.

⁸⁶ Valvasor, *Die Ehre VI*, str. 271 sl.

V zvezi s *Popolno topografijo Koroške* je treba opozoriti še na nekaj. Gre za prvo Valvasorjevo delo, na katerega naslovnici se je podpisal kot baron (*Freiherr*), s čimer je naredil nadaljnji korak v več let trajajočem procesu »samopobaronjenja«. ⁸⁷ Poleg imena in baronskega naslova je zdaj prvič naveden tudi kot član londonske Kraljeve družbe: »Mitgenosse(n) der königlichen Societaet in Engeland«. Pri tem je treba poudariti, da leta 1688 ni prejel še nobenega uradnega potrdila o svoji izvolitvi 14. decembra 1687. Še več, Valvasor najverjetneje sploh nikoli ni izvedel za datum sprejema v akademijo. ⁸⁸ Drugo pozdravno pesem *Topografiji* je prispeval korektor nastajajoče *Slave* Erasmus Francisci, ki avtorja prav tako naslavlja z baronom. ⁸⁹ Valvasor je bil v tem času veliko bolj zaposlen s svojim glavnim delom kakor s *Popolno topografijo Koroške*, ki jo lahko upravičeno označimo kot njegov stranski produkt. 8. marca 1688, dobre tri tedne pred datiranjem njenega predgovora – 31. marca na Bogenšperku, ki ga imamo za sklepno dejanje tega projekta – je že prebiral in korigiral odtis IV. knjige *Slave*. ⁹⁰

V *Slavi vojvodine Kranjske* se Koroška pojavlja zlasti v VII. knjigi v okviru pokristjanjevanja in uvajanja slovanskega liturgičnega jezika na Kranjskem in Koroškem. Poleg opisa obreda ustoličevanja pri knežjem kamnu in vojvodskem prestolu – tu označuje slovenski jezik kot *Windisch oder Slavonisch* – najdemo tudi dve upodobitvi, ki pa nimata veliko skupnega z resničnim videzom obeh ustoličenj. ⁹¹ Očitno ne Valvasor ne njegov risar Novomeščan Janez Koch nista imela pri roki slikovne predloge obeh objektov. Vojvodski prestol je sicer realistično prikazan na bakrorezu Gospe Svete v obeh Valvasorjevih topografijah Koroške (1681 in 1688). ⁹²

Ne nazadnje je treba omeniti, da bi Valvasor med bivanjem na Koroškem prav zlahka prišel v stik s svojim generacijo starejšim bratrancem Jurijem Sigmundom Valvasorjem (* ok. 1618, † 1686–89), ki je tedaj tam prebival. Potem ko se je sredi 17. stoletja oženil z navadno kmečko hčerko, prodal svojo majhno posest Klevišče pri Polšniku in zapustil Kranjsko, so mu kranjski deželni stanovi leta 1657 – Janezu Vajkardu je bilo tedaj 16 let – na prošnjo sorodstva odvzeli kranjsko deželanstvo. Nato se je nekaj časa zadrževal na Hrvaškem in se v šestdesetih letih preselil na Koroško, kjer se je preživljal kot preizkuševalec rud pri uradu koroškega višjega rudarskega sodnika v Volšperku in nato pri uradu višjega rudarskega mojstra. Iz neznanega razloga je leta 1676 izgubil službo, v deželi pa ga srečujemo še do leta 1685 kot prejemnika skromne denarne pomoči, ki jo je enkrat na leto dobil od bamberskega škofa. ⁹³ Umrl

⁸⁷ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 46.

⁸⁸ O tem natančno: Bidovec – Golec, Valvasor in Edmond Halley, str. 330–331.

⁸⁹ Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), s. p.

⁹⁰ O tem piše sam v zvezi z nenavadnim nočnim dogodkom na Bogenšperku (Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 71).

⁹¹ Valvasor, *Die Ehre VII*, str. 394–400 (upodobitvi na str. 395 in 397).

⁹² Valvasor, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1681), sl. 106; isti, *Topographia Archiducatus Carinthiae* (1688), sl. 129.

⁹³ Delovanje Jurija Sigmunda Valvasorja na Koroškem je na podlagi virov graške dvorne komore raziskoval že P. Radics (Valvasor-Studien XXIII, str. 213; isti, Valvasor-Studien XXIV, S. 221–222). V Wießnerjevi monografiji o koroškem rudarstvu ni omenjen (Wießner, *Geschichte I.–III.*). O denarni pomoči bamberskega škofa: KLA, KLA 221, Bambergische Herrschaften in Kärnten, Sch. 90, Familien M–Z, Valvasor, fol. 225–225v, 9. 3. 1685; fol. 226–226v, 6. 12. 1683; fol. 228–228v, 6. 12. 1678.

je med letoma 1686 in 1689 in bil po poznejši izjavi njegovega v Gradcu živečega sina pokopan v Deutschlandsbergu na Štajerskem.⁹⁴ Janez Vajkard ga je na rodovnem deblu Valvasorjev v IX. knjigi *Slave* označil kot pokojnega, ne da bi omenil njegovo ženo in otroke. Zanj in za svojega brata Janeza Ditriha, ki se prav tako ni poročil plemiškemu stanu primerno in je živel v Savinjski dolini, je našel karseda elegantno rešitev. Pri obeh je namreč navedel, da sta se izselila iz dežele: »ist aus dem Lande gezogen«.⁹⁵ Zakaj na rodovnem deblu ni njunih družin, pa je suho pojasnil z besedami, da vseh otrok izseljenih članov rodbine ne pozna.⁹⁶ Kranjskemu polihistorju tako ni bilo treba ničesar več razlagati.

Kar zadeva Valvasorja osebno, njegovi stiki s Koroško po izidu druge koroške topografije niso več potrjeni, a nikakor ni mogoče izključiti možnosti, da je sosedno deželo obiskal tudi po letu 1688. Leta 1691 ali 1692 je bil, denimo, v Franciji. Najpozneje leta 1692 je prišel do grenkega spoznanja, da se bo moral posloviti od Bogenšperka. Potem ko je bil že na začetku leta 1689 prisiljen prodati Črni potok, je šel leta 1691 v tuje roke še del njegove posesti, desetina v Temenici, naslednjo jesen pa končno tudi hiša v Ljubljani in Bogenšperk. Medtem, najverjetneje leta 1691, je zagrebškemu škofu Ignacu Mikuliću prodal svojo bogato knjižnico z dragoceno grafično zbirko. Slednjič je konec leta 1692 kupil meščansko hišo v Krškem, kamor se je z družino preselil in kjer je že septembra ali oktobra naslednje leto (1693) umrl, star 52 let.⁹⁷

Ob strani bomo pustili vprašanje, kako dolgo po njegovi smrti je bilo ime kranjskega polihistorja na Koroškem še prepoznavno. Vsakdo, ki se je zanimal za preteklost dežele, je samoumevno prej ko slej naletel na Janeza Vajkarda in njegove tri Koroški posvečene knjige. Ker pa Valvasorjeva rodbina v deželi nikoli ni imela posesti, je njeno ime na splošno razmeroma hitro potonilo v pozabo. O tem nazorno priča naslednji podatek. Ko se je Karel Jožef baron Valvasor, vnuk polihistorjevega polbrata Karla, leta 1759 oženil v župniji Šentjur na Vinogradih (St. Georgen am Weinberg) severozahodno od Velikovca, je duhovnik njegov koroškim ušesom tuji priimek zapisal v poročno matico povsem napačno, tako kot ga je slišal: *Falfori*.⁹⁸

Valvasorji so v drugi polovici 17. in v 18. stoletju prebivali v deželi tako rekoč epizodno. Poleg Karla Jožefa, ki je ostal na Koroškem le slabi dve leti do smrti

⁹⁴ O njem natančno: Golec, *Valvasorji*, str. 117–121.

⁹⁵ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 109. – O Janezu Ditrihu: Golec, *Valvasorji*, str. 297–304.

⁹⁶ Valvasor, *Die Ehre IX*, str. 108.

⁹⁷ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 54–59. – V zvezi s Črnim potokom je treba omeniti, da so trije dokumenti, ki izvirajo iz tega nekoč Valvasorjevega dvorca in v katerih polihistor nastopa kot prodajalec oziroma priča, shranjeni v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu v fondu posesti Ebenbsfeld (KLA, KLA 741, Güter Ebenbsfeld, Sch. 1, Konv. 2, C–17 St, fol. 5–7v, 30. 1. 1689; C–18 St, fol. 9–10v, 28. 2. 1689; Sch. 1, Aktenkonvolut 2, Nr. 16, 26. 3. 1684). Posebej povedna je kupoprodajna pogodba za Črni potok z datumom 31. januar 1689, iz katere med drugim izvemo, pri kom in za koliko je bil polihistor zadolžen in čemu je namenil prejeta kupnino. Pogodba in pobotnica, datirana 28. februarja istega leta, sta bili konec 19. stoletja še na Črnem potoku v lasti rodbine Wurzbach, nato pa sta najpozneje med drugo svetovno vojno prišli na Koroško (Radics, *Valvasor-Studien XXXI*, str. 2561; *Valvasor-Studien XXXII*, str. 2569–2570; prim. Golec, *Zemljiški gospod*, str. 55–56).

⁹⁸ ADG, Pfarrarchiv St. Georgen am Weinberg, Hs. 1, Trauungsbuch 1756–1770, s. p., 20. 8. 1759.

leta 1761 (umrl je nenadoma v Mariboru), je sredi 18. stoletja živel v Celovcu še en član Valvasorjeve rodbine, jezuitski pater *Volfgang baron Valvasor* (* 1695, Ljubljana, † 1758, Loreto, Italija), prav tako vnuk polihistorjevega starejšega, politično zelo dejavnega polbrata Karla. Pater Wolfgang je v celovškem jezuitskem kolegiju poučeval že leta 1719, še pred mašniškim posvečenjem, ki ga je prejel na Dunaju (1723). Kot doktor teologije je četrto stoletje pozneje spet prišel v koroško prestolnico in tu štiri leta (1744–48) deloval kot rektor kolegija. Vrhunec njegove kariere je predstavljala funkcija rektorja kolegija in univerze v Gradcu (1754–57).⁹⁹ Kmalu zatem se je leta 1759 v Šentjurju na Vinogradih njegov prej omenjeni mlajši brat *Karel Jožef* (* 1708–10, Belnek pri Moravčah, † 1761, Maribor) kot dvakratni vdovec poročil z Marijo Terezijo grofico Christalnigg (* 1738, † 1783). S svojo koroško nevesto se je preselil v Celovec, kjer sta se mu rodili tudi obe hčerki, mlajša že po njegovi smrti. Ta posthumna hči s krstnim imenom *Marija Frančiška Elizabeta* (* 1761, Celovec, † 1829, Padova) je bila zadnji poganjek Valvasorjeve rodbine, katere rodbinsko ime je ugasnilo leta 1795 v Ljubljani s smrtjo njenega strica, sekavskega kanonika Franca Jožefa (* 1705). Frančiška, imenovana Fanny, se je pri 17 letih omožila z znamenitim goriškim zgodovinarjem Carlom Morellijem pl. Schönfeldom (1730–1792) in je kot vdova živela v Gorici, Benetkah, na Hvaru ter nazadnje v Padovi. Izobrazena očarljiva dama se je ukvarjala s književnostjo, v Benetkah kratek čas izdajala literarni časopis (1805) in pred letom 1808 napisala roman v francoščini, ki žal ni bil objavljen in se je med drugo svetovno vojno izgubil nekje na Poljskem. Fanny Valvasor Morelli imamo lahko po pravici za prvo romanopisko, rojeno na Koroškem in v slovenskem prostoru. Še več, bila je sorodstveno povezana s tremi vodilnimi starejšimi deželnimi zgodovinarji Kranjske, Koroške in Goriške: Janez Vajkard Valvasor je bil njen prastric po očetovi strani, Michael Christalnigg (1530/40–1595) sorodnik po materi (brat njenega 6-krat pradede), Carlo Morelli pa njen soprog. Fannyjin v Celovcu rojeni nečak Karel Kajetan grof Gaisruck (1769–1846), sin njene ljubljanske polsestre Antonije, je postal milanski nadškof in vpliven kardinal, Antonijin prapravnuk pa je bil grof Karl Stürgkh (1859–1916), v atentatu umorjeni avstrijski ministrski predsednik.¹⁰⁰

S Koroško so bili oziroma so še vedno povezani tudi nekateri neposredni potomci Janeza Vajkarda Valvasorja. V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je v Celovcu živel njegov 6-krat pravnuk dr. Karl (Freiherr von) Rokitansky (* 1876, Dunaj, † 1967, Gradec), svetnik višjega deželnega sodišča, podžupan Celovca, koroški deželni poslanec iz vrst krščanskosocialne stranke (1921–1927) in oba mandata tretji predsednik deželnega zbora.¹⁰¹ Valvasorjev 7-krat pravnuk Gradčan dr. Bruno Brandstetter (1893–1994) je med letoma 1928 in 1932 opravljal funkcijo predstojnika okrajnega sodišča v Greifenburgu, kjer se je rodil tudi njegov mlajši sin dr. Herwig Brandstetter (1929), prav tako pravnik, sicer pa znana osebnost iz graškega javnega življenja. Zanimivo je dejstvo, da je bil Bruno Brandstetter

⁹⁹ O patru Wolfgangu Valvasorju gl. Lukács, *Catalogus generalis*, str. 1760; Golec, *Valvasorji*, str. 240–243.

¹⁰⁰ Golec, *Valvasorji*, str. 261–297.

¹⁰¹ Golec, *Valvasor, njegove korenine*, str. 54–55, 428.

Slika 4: Valvasorjev potomec dr. Karl (Freiherr von) Rokitsansky, podžupan Celovca, deželni poslanec in tretji predsednik koroškega deželnega zbora, okoli leta 1930 (KLA, Gedenkbuch der politischen Führer des Landes Kärnten, Sch. 1, Nr. 105).

Fig. 4: Dr Karl (Freiherr von) Rokitsansky (1876–1967) was Valvasor's descendant, a deputy mayor of Klagenfurt, a member of the Carinthian Parliament and its third president, around 1930 (KLA, Gedenkbuch der politischen Führer des Landes Kärnten, Sch. 1, Nr. 105).

navdušen ljubiteljski zgodovinar in domoznanec – ukvarjal se je z rodno Štajersko – vendar ni nikoli izvedel, da je potomec kranjskega polihistorja, katerega delo je pogosto citiral.¹⁰²

Viri in literatura

Arhivski viri

Archiv der Diözese Gurk, Klagenfurt (= ADG):
Pfarrarchiv St. Georgen am Weinberg

Arhiv Republike Slovenije (= ARS):
AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko
AS 746, Cistercijanski samostan in državno gospostvo Kostanjevica
AS 984, Radics pl. Peter Pavel
AS 1073, Zbirka rokopisov

Hrvatski državni arhiv, Zagreb (= HDA):
Metropolitanska knjižnica

Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt (= KLA)
KLA, Gedenkbuch der politischen Führer des Landes Kärnten
KLA 221, Bambergische Herrschaften in Kärnten
KLA 456, Ständisches Archiv, Handschriften
KLA 642, Klagenfurt, Gymnasium
KLA 741, Güter Ebensfeld

Nadškofijski arhiv Ljubljana (= NŠAL):
ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige

Stiftsarchiv St. Paul im Lavanttal:
Pack 12–16.

Literatura in objavljeni viri

Bidovec, Maria – Golec, Boris: Valvasor in Edmond Halley. O vprašanju polihistorjevega članstva v angleški Kraljevi družbi (Royal Society) in posledicah prekinjenih stikov z njo. *Zgodovinski časopis* 69 (2015), št. 3–4, str. 324–335.

Golec, Boris: *Valvasor, njegove korenine in izvor* (Thesaurus Memoriae. Dissertationes 13). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost (2. del). *Kronika* 61 (2013), št. 2, str. 217–272.

Golec, Boris: Valvasorjev izvor, družina in mladost (3. del). *Kronika* 62 (2014), št. 2, str. 15–66.

Golec, Boris: *Valvasorji. Med vzponom, Slavo in zatonom* (Thesaurus Memoriae. Dissertationes 11). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

Golec, Boris: *Zemljiški gospod Janez Vajkard Valvasor in njegov urbar*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Bogenšperk: Javni zavod, 2015.

¹⁰² Prav tam, str. 53–54, 438.

- Kohla, Franz X.: *Kärntens Burgen, Schlösser und wehrhafte Stätten*. (Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. 38. Band). Klagenfurt: Geschichtsverein für Kärnten, 1953.
- Leitner, Friedrich W.: Der Beitrag des Benediktinerklosters St. Paul zur Historiographie in Kärnten im 19. Jahrhundert. V: Grabmayer, Johannes (ur.): *Schatzhaus Kärntens. Landesausstellung St. Paul 1991. 900 Jahre Benediktinerstift. Teil 2: Beiträge*. Klagenfurt: Ausstellungskuratorium 1991, str. 275–284.
- [Likovič, Josip et. al.]: *Zgodovina cest na Slovenskem*. Ljubljana: Republiška skupnost za ceste, 1972.
- Lubej, Uroš: Justus van der Nypoort na Kranjskem. *Varstvo spomenikov* 37 (1997), str. 54–68.
- Lubej, Uroš: Justus van der Nypoort (Utrecht 1645/49–po 1698). V: Murovec, Barbara et al. (ur.): *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, str. 21–58.
- Lubej, Uroš: *Justus van der Nypoort. Življenje in delo holandskega umetnika na Kranjskem in v drugih deželah Nemskega cesarstva* (doktorska disertacija). Ljubljana, 2008.
- Lukács, Ladislaus: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773). Pars III. R–Z*. Romae: Institutum historicum S. I., 1988.
- Neumann, Wilhelm: Zuwanderer aus der Lausitz und Schlesien in Villach. Neues aus Alt-Villach. *29. Jahrbuch des Museums der Stadt Villach*. Villach, 1992, str. 7–59.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Der krainische Historiograph Johann Ludwig Schönleben (geb. 1618, gest. 1681). *Mittheilungen des Musealvereines für Krain VII* (1894), str. 1–72.
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor in Kärnten. V: *Das Erz-Herzogthum Kärndten von Johann Weichart Freiherrn von Valvasor. Laibach–Nürnberg 1688. 2te unveränderte Auflage*. Rudolfswert: J. Krajec, 1882, s. p. [1–4].
- Radics, P.[eter] v.[on]: Valvasor-Studien XXIII. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 28, str. 213; Valvasor-Studien XXIV. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 29, str. 221–222; Valvasor-Studien XXXI. *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 297, str. 2561; Valvasor-Studien XXXI. (XXXII!) *Laibacher Zeitung* 115 (1896), Nr. 298, str. 2569–2570.
- Reisp, Branko: *Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society. The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1987.
- Reisp, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1983.
- Valvasor, Joannes Weichardus: *Theatrum mortis humanae tripartitum*. Salzburg: Johann Baptista Mayr, 1682.
- Valvasor, Joannes Weichardus: *Topographia Carinthiae Salisburgensis Id est Episcopatus Praepositurae Civitates opida arces et castella in Carinthia habita quae possidet Archiepiscopus Salisburgensis*. Wagensperg in Carniola, 1681.
- Valvasor, Johann Weichard: *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa: das ist Vollkommene und gründliche Land-Beschreibung dess berühmten Erz-Herzogthums Kärndten / beydes nach dem vormaligem und jetzigem Zustande desselben: darinn alle dessen Städte, Märckte, Klöster, und Schlösser, nebst andren Beschaffenheiten, und Miteinführung mancher; entweder zur Erläuterung dienlicher; oder sonsten sich dazu bequemerer Geschichten, nicht allein mit einer warhafften Leder, sondern auch Natur-ähnlichem Abriss der beschriebenen Oerter; und in Kupffer gebrachten Plätze*. Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter, 1688.
- Valvasor, Johann Weichart: *Topographia Archiducatus Carinthiae modernae: das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser; wie sie anietzo stehen in dem Ertzhertzogthumb Khärndten*. Wagensperg in Crain, 1681.
- Zeiller, Martin: *Topographia provinciarum Austriacarum: Austriae Styriae, Carinthiae, Carniolae, Tyrolis, etc: das ist Beschreibung vnd Abbildung der fürnembsten Stätt vnd Plätz in den*

Osterreichischen Landen Vnder vnd Ober Osterreich, Steyer, Kärndten, Crain vnd Tjyrol. Franckfurt am Maÿn [Frankfurt am Main]: Mattheus Merian, 1649.

Žvanut, Maja: Valvasorjev boter Konrad Ruess baron Ruessenstein na Strmolu. *Kronika* 54 (2006), št. 2, str. 183–194.

SUMMARY

Valvasor's Contacts with Carinthia and His Survey of Its Land and People

Boris Golec

Apart from his native Carniola the polymath Johann Weichard von Valvasor (1641–1693) was most strongly tied to Carinthia. Namely, three out of a total of nine volumes authored or published by him refer to this duchy, which holds true also for Carniola. However, it ought to be stressed that Valvasor's survey of the neighbouring duchy lying to the north was less thorough and comprehensive than that of Carniola. His monumental work *The Glory of the Duchy of Carniola* (1689) encompasses as many as 3,532 pages with 24 appendices, while Valvasor's fundamental work on Carinthia, *Topographia Archiducatus Carinthiae antiquae et modernae completa* (1688), is considerably shorter and consists of 264 numbered sheets. On the other hand, with its 223 copper engravings the album *Topographia Archiducatus Carinthiae Modernae* (1681) is more comparable to its "Carniolan twin" entitled *Topographia Ducatus Carnioliae Modernae* (1679), which includes 320 copper engravings. Two special editions with thematically selected depictions are also comparable: *Topographia arcium Lambergiarum* (1679), a selection of 28 copper engravings of Lamberg's castles in Carniola, and *Topographia Carinthiae Salisburgensis* (1681), with its reprints of 26 copper engravings of Salzburg's estates in Carinthia. Both Valvasor's previously mentioned main works on two neighbouring duchies (1688, 1689) were published by Wolfgang Moritz Endter in Nuremberg; the editions of his other four works, which were dated 1679 and 1681, were produced in his workshop at Bogenšperk Castle and published by Valvasor himself. The article discusses, first and foremost, the circumstances of their compilation, which have been disregarded thus far.

Neither Valvasor's family nor that of the polymath's mother, i.e. the Rauber family, were closely tied to Carinthia and its inhabitants; however, Johann Weichard's ancestry included a number of Carinthians, and, consequently, about one tenth of the blood running through his veins was Carinthian. A cousin who was "ousted" from the family resided there during Valvasor's lifetime, his youngest sister lived in a morganatic marriage with a native of Carinthia, and his godfather Baron Konrad Ruess von Ruessenstein, who engaged in natural sciences, was Carinthian born.

The earliest records on the polymath's personal links to Carinthia date back only to the early 1680s, i.e. to the period when Valvasor's first topography of Carinthia was already in the making (1681). Unlike his first topography of Carniola (1679), the bulk of sketches for copper engravings were made by Valvasor himself, in all likelihood in 1680. The only reports about his presence in Carinthia are dated 1680 and 1681. Prior to that he had devised an unrealistic plan for the construction of a tunnel at Ljubelj/the Loibl Pass, on the Carniolan-Carinthian border, which is believed to have been buried in 1679 by a plague outbreak in Vienna.

Having had no estate in Carinthia, Valvasor's name was not of much relevance there, and, more than anything else, Johann Weichard needed a good word put in for him. His most important Carinthian proponent and supporter was Albert Reichart (1640–1727), a native of Klagenfurt, abbot in Sankt Paul im Lavanttal and author of a short history of Carinthia (1675).

To this scholar Valvasor dedicated his book *Theatrum mortis humanae tripartitum* (1682), which was penned in Latin and in German.

Very little is known about the polymath's contacts with the Carinthian Provincial Diet. Unlike minutes of meetings of the Carniolan Provincial Diet that contain Valvasor's repeated requests and proposals — after all, the Carniolan Provincial Diet financed *The Glory of the Duchy of Carniola* (*Die Ehre deß Hertzogthums Crain*) — the minutes of the Carinthian Diet include solely modest notes referring to Valvasor. To compensate him for his efforts that went into *The Topography of Carinthia* and following Reichart's proposal, Valvasor was paid 1,000 florins by the Diet; the sum is considerably smaller than that granted by the Carniolan Diet two years earlier for his work *The Topography of Carniola* (2,500 florins), which is thicker by a mere one third. In 1683 the Carinthian provincial committee turned down the polymath's offer to produce a map of Carinthia. It is interesting to note that the diet's archives do not contain anything associated with *The Complete Topography of Carinthia* (1688), which Valvasor dedicated to the Carinthian Diet as well. Evidently, the book's distribution was the exclusive domain of the Nuremberg-based publisher Wolfgang Moritz Endter, who was at the time already printing *The Glory of the Duchy of Carniola* (1689). Valvasor appears to have hoped that the earnings derived from *The Complete Topography of Carinthia* would cover his growing expenses incurred with Endter and with the corrector Erasmus Francisci. It was not until 1685 and 1687 that he came up with the idea for this type of book and its publication can justifiably be labelled as Valvasor's by-product. This is also Valvasor's first book with him styling himself as baron (*Freiherr*) on the cover, whereby he took a step forward in the years-long process of appropriating the barony title.

If compared to *The Glory of the Duchy of Carniola*, *The Complete Topography of Carinthia* is a considerably more modest work, which is reminiscent of its younger Carniolan counterpart solely in terms of its large format. The reasons behind this are twofold. Firstly, Valvasor's intentions with the topography of Carinthia were different to begin with, and, secondly, the effort put into this project had to remain limited for objective reasons. It is attested merely in a few places in the book that Valvasor worked also with archival sources and not only with literature. When travelling far and wide in Carinthia in 1680, he had no intention of publishing a complete depiction of the area in words and images, and later on he ran out of time for a new systematic study tour of the duchy. As far as Valvasor's survey of Carinthia is concerned, copper engravings depicting the Carinthian landscape, which are based largely on his own sketches, are his greatest original contribution.

The article does not address the question of how long after the Carniolan polymath's death his name was still a household word in Carinthia. It goes without saying that anyone interested in the duchy's past was bound to run into Johann Weichard and his three volumes dedicated to Carinthia. Several Valvasors, descendants of his half-brother Karl, lived in Carinthia in the eighteenth century, one of whom deserves to be singled out, i.e. Baron Wolfgang Valvasor (1695–1758), who held the post of the rector of the Jesuit College in Klagenfurt and was later on the rector of the College and University in Graz. His niece Baroness Francesca-Fanny Valvasor (1761–1829), who was born in Klagenfurt and married to the renowned Gorizian historian Carlo Morelli di Schönfeld (1730–1792), engaged in literature. She published briefly a literary periodical in Venice (1805) and penned a French-language novel before 1808, which is believed to have been lost. Several direct descendants of Johann Weichard Valvasor have also been connected to Carinthia. His six-times great-grandson Dr. Karl (Freiherr von) Rokitsansky (1876–1967) was a councillor of the Higher Provincial Court, deputy mayor of Klagenfurt, a member of the Carinthian Parliament and its third president.